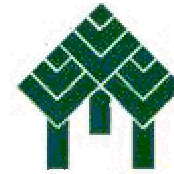

ספרית אורנים

המאמרים במערכת תדפיסים זו מוגנים על-פי

חוק זכויות יוצרים

הדפסת מאמרים תהיה לצרכי לימוד והוראה בלבד

אין לעשות כל שימוש מסחרי במאמרים.

לבנון — קווי יסוד

לבנון — ארץ הררית

יש קשר בולט מאוד בין המבנה הטופוגרפי של לבנון לתפוסת היישובים במדינה. לפעילותם הכלכלית של יישובים אלה ולפריסה האתנית, שהן תוצאה של פריסת התיישבותית לאורך ההיסטוריה. מי שהקדימו להתיישב בלבנון תפסו חלקי-הר פוריים ונוחים יותר, ומי שאיחרו להתיישב נדחקו אל האזורים הפחות פוריים ובלתי-נוחים של לבנון.

בלבנון ארבע רצועות-אורך פיסיות: במערב משתרע מישור חוף צר שבו ממוקמות כל הערים הגדולות במדינה — ביירות, טריפולי, צידון, צור, ג'ביל ובתרון.

ממזרח למישור החוף משתרע הר הלבנון. אורכו כ-160 ק"מ ורוחבו כ-60 ק"מ בצפון וכ-25 ק"מ בדרום. כלפי מזרח צונח ההר בתלילות; לכן אין למצוא יישובים במדרון המזרחי ובחלקיו הגבוהים של ההר (מ-1,800 מטר ומעלה). עיקר היישובים מתפרסים במדרונותיו המערביים של הר הלבנון סביב לכתפי הנהרות הגדולים — ליטני, אל-אואלי, דאמור, ביירות, אל-כלב, איברהים, אל-ג'וז ואל-בארד — על יובליהם. מכין 1,260 כפרים בלבנון כולה מרוכזים. 820 (!) במורדות המערביים של הר הלבנון.¹

רצועה שלישית היא בקעת הלבנון. שהיא חלק מן השבר האפריקני-סורי. אורכה 120 ק"מ, רוחבה נע בין חמישה לעשרים ק"מ וגובהה מעל הים כ-1,000 מטר. לכן אקלימה הררי למרות היותה בקעה. לעומת זאת, הר הלבנון הגבוה, בעיקר חלקו הצפוני, משמש מחסום לגשמים והבקעה צחיחה בקטע זה שלה. במרכזה של הבקעה זורמים האורונטס (צפונה) והליטני (דרומה) והכפרים מתפרסים משני צידיה, צמוד למרגלות ההרים, בשני טורים. יש בבקעה כ-200 כפרים, נוסף לריכוז עירוני שצמח סביב לעיירה זחלה.

רצועה רביעית הם הרי מול-הלבנון והחרמון. רכס זה מתרומם לגובה של כ-2,500 מטר ומשמש גבול בין סוריה ללבנון. הרכס צחיח יחסית להרי הלבנון; המים היורדים עליו מחלחלים פנימה משום מבנהו הגירי והתוצאה היא נוף צחיח המזכיר מדבר. בכל הרצועה המזרחית ישנם 16 כפרים בלבד.

דרום הלבנון מהווה יחידה חורגת לארבע רצועות-אורך אלה. אין הוא חלק של הר הלבנון משום שהוא נמוך יחסית (גובהו 700 מטר — 800 מטר). נופו הגבעי מבותר מאוד על-ידי נחלים הבים, בעיקר הליטני והזהרני; הוא צחיח יחסית וטרשוני מאוד. בכל האיזור ישנם כ-200 כפרים, קטנים יחסית לאלה של הר הלבנון ועניים יותר.

1. ראה: K.P. Hartmann, 'Lebanon', *Tübinger Atlas des Orient*, Der Universität Tübingen, Wiesbaden, Tübingen 1979

רובו הגדול של היישוב העירוני מתרכז במישור החוף הצר; יתר חלקי המדינה הם בכחינת עורף לערים אלה. מרביתו של מרכז הר הלבנון משמש כפרבר גדול של ביירות, חלקו הדרומי של ההר משמש כפרבר של צידון ומרבית דרום הלבנון קשור לצור. רק זחלה בבקעה שוכרת את הדגם האחד של ערים ליד הים.

ההר קובע את החקלאות הלבנונית

מבנה נופי זה קבע את מערך-הכלכלה הלבנוני, שעיקריו הם: במישורי החוף הצרים והמקוטעים — חקלאות יס־תיכונית אינטנסיבית, כלומר גידול תפוזים, בננות וירקות. בקיץ נעשית ההשקיה ממי־תהום ומתעלות המזרימות את מימיהם של הליטני ושל יתר הנהרות. מדרונותיו המערביים של הר הלבנון דומים מאוד להרי יהודה ולהרי הגליל, ותרבות טראסות מפותחת בהם. גדלים שם זיתים, דגנים, מטעי נשירים (בעיקר תפוחי־עץ שהחליפו את תות המשי שגדל שם בשנות ה־20) וכן יערות יס־תיכוניים. בחלקים הנישאים של ההר נעלמת החקלאות ונעלם היער; הנוף הוא של אחו עם מעט שמורות ארזים. נוף זה גולש גם לצידו המזרחי של ההר עד למרגלות בקעת הלבנון. גם בבקעה החקלאות היא יס־תיכונית; הדגש הוא על כרמי ענבים המכסים שטחים נרחבים, הרבה גידולי דגנים במישורי הבקעה, סלק סוכר, טבק ותפוחי־אדמה.

בסיכומו של דבר קבעה ההרריות גם את מערך שימושי הקרקע במדינה: 60% מכלל שטחה של לבנון הוא שומם ורק חלקו משמש למרעה; 7% מכלל השטח — מיוער; 23% משטחה של המדינה מעובד לחקלאות בדרגות שונות של אינטנסיביות.²

הפריסה האתנית כתלות בהר

יש קשר רב בין המבנה ההררי של לבנון לבין הפריסה האתנית במדינה. המארונים, שבאו ראשונים במאה ה־6 לספירה, תפסו את מרכז הר הלבנון, שהוא החלק הפורה והנוח להתיישבות (אזורי כסרואן, בתרון והצפון). היוונים האורתודוקסים באו במאה ה־8 והתיישבו באיזור קורה, הצפוני והנמוך מאיזור ההתיישבות של המארונים. המתואלים באו מאוחר יותר ותפסו חלקים דרומיים למארונים, תוך שהם שולטים ברוב חלקי ההר (מאה 11), אלא שזמן קצר אחר־כך הם נדחקו על־ידי הדרוזים אל דרום המדינה ולצפון הבקעה — שני האזורים עם הפוטנציאל הכלכלי הנחות ביותר בלבנון. לעובדה זו ישנן השלכות על מעמדם הנחות גם בהווה — הם נמצאים הן בשוליים מבחינת הקירבה למרכז, לביירות, והן בשוליים מבחינת עוניים של חבלי התיישבותם (טרשים, ביתור רב ומיעוט מים בדרום; צחיחות בצפון הבקעה).³

הסונים חדרו ללבנון בעיקר במאה ה־14 ותפסו את העמקים שמסביב להר הלבנון (עמק

² .2 The Middle East and North Africa, Europa Publication, London 1981/2

³ .3 M. Hudson; The Precarious Republic, Random House, New York 1968

עבר ליד טריפולי, מישור החוף והבקעה) — אזורים שהיו בדרך כלל מוכי־קדחת, נתונים לסכנת שטפונות וביצות, ועל דרכי המעבר. מסיבה זו הם מילאו תפקיד קטן יחסית במאבקים על השליטה בהר הלבנון עצמו.

יתר העדות באו מאוחר יותר (הארמנים בשנות ה־20 של מאה זו; היוונים הקתולים שהם פלג מאוחר ליוונים האורתודוקסים ואחרים) והתיישבו בדרך כלל בערים הגדולות במדינה. התקריות האלימות שאיפיינו את לבנון במאה השנים האחרונות התרחשו בדרך כלל באזורי המגע בין העדות ועיקרם בחבלים ההרריים של המדינה או בשוליהם. לדוגמה: התקריות ב־1841 בין דרוזים למא־וונים היו כדיר אל־קמר — איזור החיכוך בין שתי העדות. באותה עת נלחמו דרוזים בשיעים בהרי אל־שוף, דרוזים ושיעים נלחמו ביוונים הקתולים בזחלה ובסביבתה. גם ב־1860 היו עיקר ההתנגשויות באזורי החיכוך בין נוצרים לדרוזים בהר הלבנון.

רק במחצית השנייה של המאה ה־20 החלו תקריות גם במישורים ובעיקר סביב ביירות, טריפולי וצידון; אם כי המאבקים נמשכים בין טריטוריות עדתיות ומשפחתיות גם בהר הלבנון.

ההגירה מן ההר לערי החוף ולחו"ל

גידולה המהיר של ביירות לעיר ראשה טיפוסית (כמחצית אוכלוסיית לבנון מתגוררת בכיירות רבות) קשורה במידה רבה בתכונות ההרריות של לבנון. מאז חדירת האלמנטים המודרניים הראשונים להר במאה ה־19 החלה תנועה של הגירת צעירים, בדרך כלל מן הכפרים, לביירות או לחו"ל. כל שכלול טכנולוגי (טרקטור, דישון, השקיה במשאבה, תחבורה יעילה לשיווק תוצרת או לחדירת תיירות אל ההר) יצר עודף עובדים בהר ואלה נפלטו לערים; מה־גם שהעיר החלה למשוך אותם בזכות עצמה.

תהליך זה של התרוקנות ההר נמשך כבר כ־100 שנה. הכפרים בשוליים (דרום לבנון, בקעה או כפרי ההר הגבוה) אינם גדלים ואפילו מידלדלים. לדוגמה: בכפר ג'וא בדרום התגוררו בסוף שנות ה־70 כ־5,500 נפש; כ־4,500 מבני הכפר שוהים בחו"ל, בעיקר בארצות המפרץ הפרסי. בכפר ביטולי מתגוררים בהווה 1,000 תושבים וכו"ל 3,000 (על־פי סקר שדה 1982). ממשלת לבנון, בסקרי האוכלוסייה, נהגה בעבר לפקוד לא רק את האוכלוסייה הנוכחת אלא גם את זו השוהה בחו"ל, דבר שהכביד על מהימנות הנתונים לגבי גודל אוכלוסיית לבנון (לעומת זאת לא נמנו זרים, כגון פלסטינאים!). אחת התוצאות החמורות של הידלדלות כפרי ההר היא הזנחת הטראסות החקלאיות, התמוטטותן וסחיפת קרקעות כתוצאה מכך. בכפרים הסמוכים לערי החוף, ובעיקר לביירות, חל תהליך הפוך: אליהם חודרת אוכלוסייה 'זרה' מן הכפרים הרחוקים ומכיירות (בכחינת 'גלישה' של העיר לתוכם) והתוצאה — תהליך אורבניזציה מהיר.⁴

משום חוסר-התכנון בלבנון כולה, ובעיקר בסביבות ביירות, התקבל מודל של יישובים מוארכים לכדי קילומטרים רבים על צירי התחבורה המוליכים לביירות או ממנה. כביש ביירות — דמשק הפך לכל אורכו (כ־30 ק"מ) לעיר־סרט מוארכת.

ההר הסמוך למישור החוף הצר משמש גורם חשוב בפיתוח ענף התיירות בלבנון. העובדה שבמרחק של כמחצית השעה מלבה של ביירות ניתן לעסוק בסקי בחורף או לנפוש במגד-אוויר קריר ויבש בקיץ פיתח את ענף התיירות שם והביא לתנופת בנייה רבה. משקיעים מהמפרץ הפרסי ומהעולם הערבי בכלל נתנו תמריץ רציני לתנופת הפיתוח של ביירות כולה ולהפיכתה למעין 'פאריס הקטנה'.

אם כן, ההר לא רק קבע ועיצב את חקלאות לבנון, את תפרוסת האוכלוסייה ואת העדות שלה, אלא הוא משמש גורם קובע בכלכלתה גם בהווה.

מיקומה של לבנון במזרח התיכון והשפעתו על אפשרות שלום עם ישראל

ארבעה נתיבים נוחים יחסית מחברים את חופי הלוואנט אל פנים הארצות: בצפון מתמשך נתיב מנמל איסכנדרון דרך מעבר בלם אל חלב לעבר עיראק; טריפולי מתחברת לחומס ולעיראק דרך נתיבי נהר אל-כביר; ביירות מתחברת לדמשק דרך מעברי ההרים בהר הלבנון ובין הרי מול-הלבנון לחרמון במעברי הזבדני; חיפה בדווים מתקשרת לירדן ולעיראק דרך עמק יזרעאל. ערים אלה התחרו זו בזו, במידה זו או אחרת, במהלך ההיסטוריה על אותו עורף כלכלי. מאז 1939 נמצאת איסכנדרון בטריטוריה טורקית; חיפה חדלה להתחרות ביתר ערי הנמל מאז 1948; טריפולי וביירות קישרו את פנים סוריה אל הים עד 1959, שנה שבה נפתח נמלה המודרני של סוריה — לטקיה. מאז מתחרה נמל טריפולי בלטקיה על העורף הסורי, אך נמל ביירות ממשיך לשרת את דמשק, את דרום סוריה ואת ירדן, תוך עקיפת ישראל המוחרמת.

קשר הדוק וממושך זה בין ביירות לדמשק התרחב במשך השנים ותרם את תרומתו הדראמטית להפיכתה של ביירות למרכז פיננסי וכלכלי שוקק-חיים. התרומה הסורית הישירה לביירות באה לידי ביטוי באלמנטים הבאים: נמל ביירות שימש נמל היצוא והיבוא של דרום סוריה. ללבנון, אך בעיקר לביירות, עברו מדי שנה בראשית שנות ה־70 כמיליון וחצי תיירים סורים (!). בביירות הם מצאו שילוב נדיר של ים והר (סקי ונופש), משטר ליבראלי שאיפשר השקעות כספיות בתנאים נוחים, וכליוי שבמרבית ארצות העולם הערבי הוא אסור מסיבות אידיאולוגיות. לבנון ייצאה לסוריה חשיש, פירות וירקות, ודרך לבנון וסוריה יצא נפט מעיראק ומסעודיה (מטרמינאלים בטריפולי ובוהרני שמדרום לצידון). לבנון, ובעיקר זחלה וביירות, שימשה מוקד תעסוקה לכ־350 אלף סורים מדי שנה (בראשית שנות ה־70).

היתרונות שצוינו לגבי סוריה היו נכונים במידה רבה גם לגבי יתר ארצות ערב. תושביהן מצאו בלבנון (ובעיקר בביירות) אווירה ליבראלית נוחה לעסקים ולכליויים, והשקיעו בה מיליארדי דולרים מכספי הנפט. בלבנון ביקרו, נוסף לסורים שצוינו לעיל, 900,000 תיירים מארצות ערב האחרות. חלקם השקיעו כספים רבים בבנייה פרטית בשיפולי ההר, בבנקים

הלבנוניים ובעסקי תיירות ושעשועים. נמל-התעופה של ביירות פרח ושיגשג בזכות תנועה ערה זו של תיירים ושל זרים שבאו לצורך עסקים ותעסוקה במדינה (נוסף לסורים שהו בלבנון ב-1974 200 אלף זרים — מצרים, אפריקנים, ערבים אחרים ואירופים).

לבנון ייצאה לארצות המפרץ (בעיקר לסעודיה) תפוחי-עץ, תפוזים, זיתים, חשיש ומוצרי תעשייה. בשנות ה-70 החלה לבנון לייצא לארצות אלה כוחות-עבודה רבים (הנתון מ-1980 מציין 210 אלף עובדים, מחציתם בסעודיה ובכוויית).

בסיכומו של דבר, התלות הכלכלית של לבנון בסוריה וביתר ארצות ערב היתה רבה ביותר, וכמובן גם קשריה הפוליטיים, התרבותיים והלשוניים עם העולם הערבי, מסועפים.

מה משתמע מתמונת-מצב זו לגבי עתיד היחסים עם ישראל. לפנינו ארבע אפשרויות. אפשרות ראשונה: שלום מלא עם לבנון ויתר ארצות העולם הערבי. זהו מצב תיאורטי בלבד בנתוני 1982. אם יהיה שלום מלא, יתקיימו יחסים קרובים מאוד בין שתי המדינות. ישראל תייצא ללבנון מוצרי תעשייה וידע חקלאי; תיירים ישראלים רבים ייצאו ללבנון.

מלבנון יגיעו לישראל תיירים; בתחום המסחר יהיה היבוא לישראל קטן יחסית. באופן בלתי-רשמי תעמוד ישראל בפני הברחות רבות של סחורות ללא-מכס, ובין היתר הברחת סמים. יש להניח שהתחרות ההיסטורית בין נמלי ישראל לנמלי לבנון על העורף המשותף תתחדש, כולל התחרות בין נמל-התעופה בן-גוריון לנמל-התעופה ביירות.

אפשרות שנייה: שלום גלוי רק עם לבנון. יש להניח שמצב כזה אפשרי מנקודת-ראותה של לבנון רק תוך ניתוק יחסיה עם יתר ארצות העולם הערבי. ישראל במקרה כזה תייצא ללבנון מוצרי תעשייה וחקלאות רבים, אך לבנון לא תמצא בישראל שוק למעט מוצריה המקומיים. אולם לבנון תאבד את כל היתרונות שנמנו לעיל: תיירות רבת-ממדים, השקעות הון, זרימת נפט, העברת הון העובדים, כוח-אדם זול מסוריה. יחול שיתוק של נמלי האוויר והים שלה. במלים אחרות, עבור לבנון פירוש הדבר הפסד כבד.

אפשרות שלישית: חזרה למצב שקדם למלחמת 'שלום הגליל' — הפסקת-אש הנשמרת בקפדנות, סידורי ביטחון מסוג זה או אחר בדרום (45 ק"מ פחות או יותר). הדרום יהיה קשור לישראל, אך יש לזכור, כי זהו חבל-הארץ העני והלא-חשוב של לבנון. ואילו צפון המדינה, דהיינו ביירות, תמשיך להסתייג מישראל ותחזור לעולם הערבי כמקודם.

אפשרות רביעית: קשר סמוי בין לבנון לישראל. לבנון תמשיך לקיים יחסים תקינים עם העולם הערבי ובהסתר עם ישראל. כך תיהנה לבנון משני העולמות גם יחד. היתרון בקשר עם העולם הערבי — ברור, ואילו הקשר עם ישראל יבטיח את ביטחונה בדרום. ישראל תשמש כמין שוטר אשר יבטיח את יציבותה הפנימית, אך בעיקר תשמש לבנון כחוליה מקשרת בין ישראל ליתר ארצות ערב בדומה לגשרים הפתוחים בין הגדה לירדן. לבנון שהתמחתה בהעברת סחורות מן העולם המערבי לעולם הערבי (באורח חוקי ובאורח בלתי-חוקי) תעשה זאת בכישרון גם עבור ישראל. תיירים ישראלים אמנם לא יגיעו ללבנון (בעיקר לביירות) ולא תהיה תיירות לבנונית לישראל, אך ההפסד ההדדי יהיה קטן. הרווח העיקרי לישראל: יבוא דרך היצוא, ומעט יבוא מן העולם הערבי (מוצרים זולים ותוצרת חקלאית).

נתונים גיאוגראפיים אלה חייבים להבהיר לממשלת ישראל שאל לה ללחוץ על לבנון להגיע לשלום גלוי עמה, אלא להעדיף שלום סמוי שיש בו ברכה לשני הצדדים במציאות של 1982. אין לבנון דומה למצרים, שבזכות נתוניה הגיאוגראפיים היא יכולה לעמוד לאורך זמן בחרם של העולם הערבי נגדה.